

# VAN NAZARETH TOT NAZARETH

## Het begin

Het verhaal begint in en om Jeruzalem aan de rand van het toen almachtige Romeinse rijk. Een groep mannen en vrouwen formeren een kleine gemeenschap rond de figuur van Jezus, een timmermans – zoon, afkomstig uit Nazareth in het noorden van het huidige Israël. Het is deze Jezus, die zich al vroeg verdiept in de Joodse wijsheidsgeschriften, die wij kennen als het Oude Testament. De groep om Hem heen begint, in tegenstelling tot de andere Joden in Jezus de langverwachte Messias of verlosser te zien, van wie een rijk vol vrede en gerechtigheid wordt verwacht. Apostelen of afgezanten van de beweging trekken, na de dood van hun Leidsman de toenmalige wereld in, om de boodschap van de Messias aan anderen door te vertellen. Aanvankelijk eerst onder de Joodse landgenoten, doch later aan allen, die het maar horen willen. De kern van hun boodschap is de idee van een wereld in vrede en gerechtigheid en de verlossing van de mensheid van hun eigen tekort, samengevat in het begrip: “verlossing van zonde”. De Joden ergeren zich aan die tijding en de Grieken vinden het maar een dwaas verhaal.<sup>1</sup>

Het is vooral de apostel Paulus, een sterk door de Griekse cultuur beïnvloede joodse man uit de verstrooiing {Hij werd in de Griekse stad Tarsus geboren} en juist hij vestigt vele gemeenten in Klein – Azië tot aan Rome toe. De leer en de gedachtegang vinden we terug in de teksten van het Nieuwe Testament. De eerste christenen, zoals men spoedig de leden van de beweging noemde, lezen de heilige boeken van de joden, die wij nog kennen als het Oude Testament. De christelijke beweging houdt zich in aanvang dicht bij hun oorsprong. Ze nemen dit gedachtegoed over in leer en leven, vooral door de sociale zorg onder de zwakken, zoals het in de profetische boeken is beschreven. Niet voor niets kijken de omstanders met een zekere verbazing naar de volgelingen van de voor hen onbekende Jezus: “Ziet hoe lief ze elkaar hebben!”.

De nieuwe beweging neemt vooral in de eerste eeuwen ernst met hun bestaan. Dat brengt hen in conflict met de keizer van Rome die zich met een goddelijke macht bekleed acht. De christenen weigeren echter het bevel, om dagelijks een klein wierookoffer te brengen voor die goddelijke keizer. Alleen de joden zijn gevrijwaard van dat gebod. De christenen worden soms fel vervolgd en velen sterven de marteldood in de arena's. Als martelaren – getuigen worden zij door hun geloofsgenoten in hoge ere gehouden en hun graven, in de catacomben buiten de steden worden dan ook door andere christenen bezocht. Als keizer Galerius eindelijk inziet, dat de vervolgingen niet helpen beveelt hij op zijn sterfbed met het opjagen van de christenen op te houden. Zijn opvolger Constantijn verklaart in 313 het christendom als een toegelaten godsdienst. Mede als gevolg daarvan is er dan sprake van een opvallend snelle groei rond de Middellandse Zee tot in Gallië toe.

Die massale toeloop vraagt echter om een andere organisatie. De leiding ontwikkelt zich tot een zekere rangorde: de episcopus als opziener: de latere bisschop, de presbyter of oudste, de latere priester en de diakonos of dienaar als hulp van de priester. De aanvankelijk huiselijke samenkomsten met een geritualiseerde maaltijd van brood en wijn verplaatst zich naar grotere ruimten. De maaltijd als herinnering aan de dood van Jezus krijgt een andere vorm en wordt extra apart gesteld door de plaatsing van een altaar op een centrale plek. Maar de grote aanwas heeft ook een keerzijde. De volle ernst van de eerste eeuwen verslapt danig en sommigen distantiëren zich van de grote gemeente en trekken zich terug in de woestijn. Aanvankelijk alleen als kluizenaar, maar later in groepsverband: de kloostergemeenschap is geboren.

De kerk echter groeit uit tot een machtig instituut tot ver in Europa. Daarnaast echter treedt een nieuwe religie op, die met kracht en geweld de kerk uit Noord – Afrika en Klein – Azië verdrijft en zelfs tot in Spanje, Portugal en Griekenland doordringt. De islam heeft zich na 600 definitief in die gebieden gevestigd. De voortdurende leerstellige strijd binnen de kerk laten we rusten. Athanasius, de behoeder van de zuivere leer stimuleerde echter ook de missie of zending naar noordelijker streken.

---

<sup>1</sup> Voor deze inleiding is dankbaar gebruik gemaakt van de tekst van F.R.J. Knetsch “De geschiedenis achter de kerken” in “Waar Hagenaars kerken”, Den Haag 1983.

Overigens weten we ook, dat binnen het Romeinse leger zich christenen ophouden, waardoor de Germaanse stammen waarschijnlijk al in een vroeg stadium met dit "nieuwe geloof" in aanraking komen.

### **Het christendom komt dichterbij.**

In de tweede helft van de vierde eeuw is er al een bisschop in de Nederlanden: de Armeniër Servatius. Zijn zetel was eerst in Tongeren, maar later vestigt hij zich in Maastricht, waar hij rond 384 sterft. Vanuit Engeland en Ierland komen mannen als Willibrord en Bonifacius over. In 768 arriveert Liawin of Lebuinus in Utrecht. Van hem wordt verteld, onder de Saksen te hebben gewerkt. Zijn medewerker Marcellius zou zich vooral met de Twentenaren hebben bezig gehouden. Inmiddels is de paus van Rome hard op weg de paus van de westerse christenheid te worden. De wereldlijke macht ligt dan in handen van Karel de Grote, die in 814 overlijdt. De verwevenheid van de wereldlijke macht met die van de kerk is evident. Karel de Grote dwingt met het zwaard de Saksen onder zijn juk en tevens tot het ondergaan van de doop. Het hoeft geen betoog dat een zendingsijver op die manier nu niet bepaald tot een ware christelijke gelovigheid brengt! Ook benoorden het "Hengelse bekken" vestigen zich enkele families op de droge plekken en voor hen bouwt het bisdom Utrecht een kleine Romaanse kerk op de plaats van de huidige aan de Oude Kerkstraat.

### **Het verweer binnen de toenmalige kerk.**

Mede als bezwaar tegen de al te wereldlijke macht en de overdaad bij kerkleiders ontstaan protestbewegingen. Begijnen vestigen zich in Almelo. Deze zusters van een Cisterciënzer orde hebben hun eigen altaar in de Stephanuskerk, gewijd aan Onze Lieve Vrouw. Dit klooster heeft de invloed ondergaan van de Moderne Devotie, een beweging, die terug wil naar de armoede en eenvoud van de eerste christengemeente. In de geschiedenis van de christenheid een steeds terugkerend doel. De beweging begint in Deventer maar verspreidt zich over grote delen van noordwest Europa. In die periode leren we ook de vrouwen kennen, snippers van de vele armoedebewegingen, leken in een parochie, die een eigen religieus leven wensen te leven, ongehuwd, in relatieve armoede en in gehoorzaamheid aan de plaatselijke pastoor: DE KLOPJES. Zij hebben het het langst volgehouden. Tot rond 1900 toe. Het vermoeden bestaat ook, dat JOHAN II VAN WELVELDE sterk onder invloed stond van de Beweging van de Moderne Devotie. Hij is een rijk man, maar leeft sober en laat zijn vrouw hoge gasten "een stuk spek en wat eieren" opdienen.

### **De reformatie**

De laatste Welvelde is een vrouw: Anna. Anna trouwt met een Westfaals edelman: SWEDER I SCHELE VAN SCHELENBURG. De Schele's zijn overtuigde aanhangers van de leer van Maarten Luther en voeren dat ook in Borne in. Dat is niet bijzonder en het gaat redelijk ordelijk. De algemeen geldende regel in de toenmalige politiek: "Wiens land, diens godsdienst" wordt zo in praktijk gebracht. Voor de parochianen valt die verandering mee. Binnen het kerkgebouw blijft alles bij het oude. Een leerstellige discussie over het verschil tussen transsubstantiatie en constubstantiatie gaat hen boven de boerenpet. De invoering van de "nieuwe leer" is vooral het werk van de zoon van Sweder I en Anna: Christoffer. Voor die het belangrijk vindt: Hij kan als de reformator van Borne worden beschouwd.

Er komt ook nog een tweede beweging op gang. Het begint allemaal met de jonge, enthousiaste jurist Jean Cauvin, die in Genève werkt. Hij werkt een strenge reformatorisch – humanistische visie uit en krijgt aanvankelijk veel aanhang in de tot armoede vervallen groepen, om dat Calvijn, zoals wij hem kennen, een bijna utopisch ideaal nastreeft. Maar hij krijgt ook aanhang onder de jeugdige intelligentsia. Juist die laatste groep introduceert zijn ideeën in de Nederlanden. De kern van de organisatie ligt in de zelfstandigheid van een plaatselijke gemeente onder de leiding van de ouderling { de regerende macht } de predikant { de lerende macht } en de diaken { de dienende macht }. Enkele gemeenten samen vormen een classis en zo kan men het hoofd bieden aan de snelle ontwikkelingen. Uiteindelijk krijgt de calvinistische beweging voet aan de grond in de Republiek en uitgaande van de regel: "Wiens land, diens godsdienst" wordt zij als gereformeerde gemeenschap de enige geprivilegieerde kerk. In de Republiek geldt echter een bijzondere regel: die van de vrijheid van het geweten, die wij in andere landen van Europa van toen niet kennen. Alle andere godsdienstige denominaties mogen hun godsdienst vormgeven, als het maar niet zichtbaar voor anderen is.

Sweder II, de zoon van Christoffer, probeert nog, op basis van die inmiddels bekende regel "WIENS LAND, DIENS GODSDIENST, de kerk van Borne Luthers te houden, maar dat lukt niet. Hij kan zijn Lutherse diensten rustig in de grote zaal van zijn havezate houden, maar

**Anno 1598 op 2 februari werden in Borne de altaren en beelden uit de kerk gebroken op bevel van drost Johannes van Voorst. Dat gebeurde door heel Twente en hij laat de Gereformeerde religie invoeren.**

In de tweede helft van de zeventiende eeuw kunnen de plaatselijke rooms – katholieken en de Doopsgezinden in boerderijen en speciaal daarvoor gebouwde kerkhuizen hun diensten houden. Aan de Koppelsbrink stond het laatste rooms – katholieke kerkhuis, gebouwd in 1778.

Aan het einde van de achttiende eeuw, na de Franse Revolutie en de Omwenteling in de Nederlanden wordt alles definitief anders. De kerk wordt losgekoppeld van de staat. De Gereformeerde kerk wordt een kerk als alle andere kerken. De vraag naar het eigendom van de oude kerk wordt in der minne geschikt. Een nieuwe tijd breekt aan.

## **De andere stromingen**

### ***De Joodse gemeenschap***

Voor het eerst komen we Joodse inwoners tegen in 1748, als we hun namen lezen in de volkstelling van dat jaar. Op de Joodse begraafplaats staat een oude steen voor Mozes ben Baruch, die in 1776 overlijdt. De tekst op de steen is bijzonder: Mozes, de zoon van Baruch wordt gewaardeerd onder de belangrijke bewoners van het dorp. Bij het ontstaan van de Bataafse Republiek in 1795 worden ook de Joden gelijkberechtigd. Ze wonen in vrede, vriendschap en voorspoed onder de andere bewoners, al is er altijd iets te vinden wat ruikt naar een licht antisemitisme. In 1943 valt het doek. Vele vriendschappen hebben het niet gehouden. In een aantal transporten worden 77 van de 117 Joodse medebewoners weggevoerd en in concentratiekampen vermoord. Een enkeling wordt door onderduik gered.

### ***De Doopsgezinde gemeente***

Zoals met alle korte verhalen over de diverse denominaties in het bonte veld van christelijke bewegingen, zou ook over deze groep gemakkelijk een avond te vullen zijn. De groep Doopsgezinden in Borne en omgeving manifesteert zich vooral in het midden van de achttiende eeuw. Ze zijn een onderdeel van een niet onbelangrijke afsplitsing van de hoofdstroming. Die doperse gemeente streeft zo gezegd naar een gemeente zonder enige vlek of rimpel. Ook zij hadden het ideaal van armoede en eenvoud als de eerste christengemeente. Die ijver leidt altijd tot allerlei spanningen. Dat geldt zeker ook bij de DOOPSGEZINDE SOCIËTEIT DER GRONINGER OUDE VLAMINGEN, waaronder de Bornse gemeente aanvankelijk zich thuis voelt. Maar ook voor deze groepering is de strenge levenslijn niet houdbaar. Aanvankelijk komen de broeders en zusters bijeen in de boerderij "de Paasschen" in Zenderen. Later, in 1824, bouwen ze hun kerk in het centrum van het dorp en ontwikkelen zich tot een beweging van een meer vrijzinnige snit.

## **De kerkelijke woelingen in de negentiende eeuw**

### ***De Rooms – katholieke kerk***

Na de Franse overheersing kiest de nieuwe Nederlandse regering onder de strakke leiding van koning Willem I voor een beleid, wat sterk door de Napoleontische regels werd beïnvloed. De Rooms – katholieke kerk kan zich in alle vrijheid ontplooiën. In 1853 is de emancipatie een feit door de herinvoering van de bisschoppelijke hiërarchie. De kerk aan de Koppelsbrink verdwijnt en een forse neo – gotische kerk komt daarvoor in de plaats.

### ***De Hervormde kerk***

Met de Hervormde kerk gaat het moeilijker. De koning legde “het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap” een reglement op, zeer tot ongenoegen van de orthodoxe vleugel die de oude kerkenorde van de synode van Dordrecht van 1618/1619 wil handhaven, evenals de daar vastgestelde leerstellige documenten. De daaruit voortvloeiende spanning ontaardt zich in een eerste afscheiding van een aantal plaatselijke gemeenten, te beginnen bij die van Ulrum in Groningen in 1834. Er volgden een aantal andere groepen.

### ***De Gereformeerde kerk***

In Borne is aanvankelijk van een kerkelijke strijd geen sprake. Landelijk wel. In 1886 maakte zo'n slordige 15% van de leden van de Hervormde kerk zich los van de bestaande kerk. Dr. Abraham Kuiper speelt daarin een voorname rol. Deze dolerenden of smarthebbers vormen in 1892 samen met een groot deel van de afgescheidenen van 1834 de GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND. Pas rond 1925 wil in Borne een groep immigranten uit Drenthe en Friesland ook een eigen gemeente. Een brief van J.J. Arnold uit Borne van 23 november 1925 kan als een begin worden beschouwd. Hij verzoekt de Gereformeerde kerk van Hengelo, om speciaal voor de Bornse gereformeerden in Hengelo kerkdiensten te houden. De gereformeerde kerk van HENGELO vraagt bij de burgerlijke gemeente een bouwvergunning voor de bouw van een eigen kerk. In 1930 is de stichting en feit en op 14 juni 1930 legt de OUDERLING Arnold de eerste steen voor een eigen kerkgebouw.

### ***De Baptisten gemeente***

De Baptisten Gemeente kent zijn leden onder de “niet vele edelen en niet vele rijken” om met Paulus te spreken. In Nederland start het werk van de groepering in GASSELTERNIJEVEEN. De ijverige leden – voorgangers vestigen zich in de veengebieden en de sloppenwijken. Hij zendingsijver is groot. Voorgangers gaan op pad. Koos Holleman, één van de eerste studenten van een eigen Bijbelschool evangeliseert in Hengelo en sticht daar een gemeente. De leden daarvan werken ook in Borne, **omdat daar ook veenkoloniale Baptisten kwamen wonen**. De Bornse gemeente komt onder leiding te staan van een lerend ouderling: K. BAPTIST. Borne blijft echter een evangelisatiepost. Pas in december 1958 wordt de groep aan de Twijnerstraat een zelfstandige gemeente.

We leren de laatste tijd ook christenen kennen uit verre landen. We hebben het dan wel over oude vormen van het christelijke geloof met een wat je noemt eerbiedwaardige geschiedenis. Daar zijn bijvoorbeeld de **Syrisch – Orthodoxen**, oorspronkelijk afkomstig uit Syrië, Mesopotamië en Turkije. De gemeenschap ontstaat na 451. Hun gedachten, afwijkend van de overige christelijke kerken hebben te maken met opvattingen over de verhouding van God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Vooral na de opkomst van de islam worden ze in de landen van herkomst gedwongen in nauw gesloten gemeenschappen te leven en dat leidt weer tot een vlucht naar de westelijke wereld. Dat er ook **Armeniërs** in Borne zijn komen wonen, weten we in elk geval door het bestaan van een winkel aan de Grotestraat, waar je allerlei lekkere dingen kunt kopen. Hun verhaal krijgt dezer dagen extra aandacht vanwege de discussie over de zo genoemde genocide rond 1905 in Turkije. Ook deze groep vindt zijn oorsprong in het Oosten van Turkije, het zuiden van Rusland, waar nu ook een zelfstandige republiek Armenië is. Christenvervolgingen in Turkije nopen velen de vlucht te nemen naar West Europa. In Twente vestigt zich een kleine groep van ongeveer 400 gelovigen en in Almelo staat nu ook een eigen kerk. Na de jaren '60 komen er ook enkele moslims tussen ons wonen. We schuiven weer een beetje op en geven ook hen een plek.

### **De kerken en de secularisatie**

Na de oorlog verschuift het hele religieuze en levensbeschouwelijke denkpatroon. Het is mede veroorzaakt door het feit, dat de meeste levensbeschouwelijke instellingen geen passend antwoord weten te geven op de naakte barbarij in het toch hoog gecultiveerde Duitsland. Levensbeschouwing en cultuur werden en worden steeds materialistischer ingevuld. Politieke partijen “schudden hun ideologische veren van zicht af”. Niet alleen door het daaruit voortvloeiende verlies van inkomsten en het gelukkige verval van al te scherpe leerstellige tegenstellingen gingen de verschillende kerken samenwerken.

Op 25 april 2005 wordt in de Oude kerk de acte getekend, waarbij de Hervormde Gemeente van Borne, de Gereformeerde kerk van Borne en de Lutherse gemeenteleden samen één Protestantse gemeente vormen.

Daarmee hoeft het getij nog niet gekeerd te zijn. De kerkgeschiedenis heeft wel meer perioden van achteruitgang gekend. Maar vaak gaat er van de kleinere groepen, de "overblijfsels" om met Jesaja te spreken en van sommige enkelingen voldoende kracht uit om een nieuw leven te ontwikkelen. "EEN REST KEERT WEER EN BOUWT DE MUREN VAN JERUZALEM OP." Dat moet ook in Borne kunnen: het Nazareth van Twente.

BORNE, 8 oktober 2006,

© J.J. Grootenboer<sup>2</sup>

---

<sup>2</sup> Deze lezing werd gehouden op verzoek van de Raad van Kerken te Borne op 8 oktober 2006 in verband met de tentoonstelling "Honderd jaar Borne, duizend jaar religieus leven".